

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „ANDREI ȘAGUNA”

Teză de doctorat:

***„Natura teologhisirii în gândirea sfântului Maxim
Mărturisitorul”***

(Rezumat)

Conducător științific:

Arhidiac. Prof. Univ. Dr. IOAN I. ICĂ JR

Candidat:

Ierom. NECTARIE (DĂRĂBAN VLAD)

Sibiu

2016

Cuprins

- Abrevieri (p. 5)
- 1. Introducere (p. 7)
- 2. Stadiul cercetării: studiile maximiene în secolul XXI (p. 12)
 - 2.1. Ediții critice și traduceri (p. 21)
 - 2.2. Studii referitoare la aspectele teologice (p. 22)
 - 2.3. Lucrări nepublicate (p. 40)
- 3. Datarea Centuriilor gnostice (p. 41)
- 4. Planul centuriilor (p. 45)
- 5. Împărțirea centuriilor (p. 65)
 - 5.1. Împărțirea analitică (p. 65)
 - 5.1.1. Capitolele filozofice (p. 65)
 - 5.1.2. Capitole teologice dogmatice (p. 67)
 - 5.1.3. Capitole teologice economice (p. 70)
 - 5.1.4. Capitolele biblice (p. 74)
 - 5.1.4.1. Capitole confirmative (p. 74)
 - 5.1.4.2. Capitole exegetice propriu-zise (p. 75)
 - 5.1.5. Capitole ascetice/morale (p. 76)
 - 5.1.6. Capitole mistice (p. 76)
 - 5.1.7. Capitole gnoseologice (p. 77)
 - 5.2. Împărțirea tematică (p. 77)
 - 5.2.1. Capitole antropologice (p. 77)
 - 5.2.2. Capitole despre timp și eon (p. 78)
 - 5.2.3. Exaiphnēs (p. 78)
 - 5.2.4. Sabatul (p. 78)
 - 5.2.5. Sinaiul (p. 79)
 - 5.2.6. Taborul (p. 79)
 - 5.2.7. Pământul făgăduinței (p. 79)
 - 5.2.8. Sfânta Scriptură (p. 79)
 - 5.2.9. Topologia mistică (p. 80)
 - 5.2.10. Capitole despre numirile divine (p. 80)

- 5.2.11. Capitole eshatologice (p. 80)
- 6. Incinta gândirii maximiene (p. 81)
 - 6.1. Primul elan contemplativ: Dumnezeu (p. 82)
 - 6.1.1. O structură similară (p. 82)
 - 6.1.2. „Prologul” primei Centurii (p. 87)
 - 6.1.3. „Prologul” trinitar (p. 92)
 - 6.1.4. Teologice (p. 96)
 - 6.1.5. Apofatism și gândirea teologică (p. 100)
 - 6.2. Al doilea elan contemplativ – lumea (p. 102)
 - 6.3. Al treilea elan contemplativ – antropologia (p. 105)
 - 6.4. Al patrulea elan contemplativ – Scriptura (p. 116)
 - 6.5. Rezumat
- 7. Orizontul actului teologisirii: Misterul lui Hristos
 - 7.1. Misterul central (p. 127)
 - 7.2. Misterele (p. 129)
 - 7.2.1. Seria misterelelor generice (p. 130)
 - 7.2.1.1. Învățătura despre Dumnezeu (p. 131)
 - 7.2.1.2. Înfierea (p. 132)
 - 7.2.1.3. Misterul unității: egalitatea cu îngerii (p. 133)
 - 7.2.1.4. Misterul participării (p. 134)
 - 7.2.1.5. Unificarea firii omenești (p. 135)
 - 7.2.1.6. Înlăturarea legii păcatului și înnoirea firii omenești (p. 135)
 - 7.2.1.7 Destituirea răului (p. 136).
 - 7.3. Rezumat (p. 137)
- 8. Natura contemplativă a teologisirii (p. 138)
 - 8.1. Actul cognitiv (p. 138)
 - 8.2. Exaiphnes (p. 141)
 - 8.3. Patologia gnozei (p. 145)
 - 8.4. „Mintea lui Hristos (p. 159)
 - 8.5. Rezumat (p. 163)
- 9. Tipologia mistică a temporalității și spațialității (p. 165)
 - 9.1. Temporalitatea (p. 167)
 - 9.2. Spațialitatea (p. 187)
 - 9.3. Rezumat (p. 190)

10. Economia evanghelică a misticii (p. 192)

Rezumat (p. 208)

11. Concluzii (p. 209)

Bibliografie (p. 214).

Rezumat

Cuvinte cheie: Spiritualitate ortodoxă, Maxim Mărturisitorul, teologhisire, contemplație, asceză, îndumnezeire, hermeneutică biblică, mistică.

(1.) Introducere

Cercetarea de față propune o analiză a modului în care face teologie sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662). Ea are ca suport analiza detaliată a celor „200 de Capitle despre teologia și economia întrupării Fiului lui Dumnezeu” În acest demers am pornit de la ipoteza enunțată de teologul elvețian Hans Urs von Balthasar că aceste capitle reprezintă însuși „sanctuarul” (*Heiligtum*) întregii sale opere. Întrucât această ipoteză a fost enunțată încă din 1961 și acesta rămâne singurul studiu dedicat acestei scrieri, am socotit oportun să propune o nouă abordare care să țină seamă de evoluția cercetării științifice din ultima jumătate de secol.

Analiza debutează cu *introducerea* (1.) în care sunt prezentate motivele pentru care am ales această temă. În cadrul subcapitolului dedicat stadiului cercetării sunt enumerate principalele studii și monografii dedicate sfântului Maxim în secolul XXI. În centrul acestora tronează trei evenimente editoriale de maximă importanță. În primul rând, avem lucrările Simpozionului de la Belgrad (2012) care a întrunit cel mai mare număr de specialiști în domeniu (lucrări publicate în volumul *Knowing the Purpose of Creation through the Resurrection*, 2013). În al doilea rând avem lucrările simpozionului de la Helsinki (2013) publicate în volumul *The Architecture of Cosmos* (2015). Iar în al treilea rând, la capătul aproape a unui secol de cercetare a apărut celebrul *Oxford Handbook of Maximus the Confessor* (2015). În această parte introductivă am încercat și o datare (3.) a acestor două *Centurii* și o fixare a lor în ansamblul operei. Din punctul de vedere al conținutului, aceste capitle pot fi

încadrate în prima parte a operei, adică înainte de izbucnirea crizei monotelite (638). Mai exact, aceste capitole au fost alcătuite de-a lungul perioadei celei mai fertile din viața sfântului Maxim când a alcătuit *Ambigua, Răspunsurile către Talasie și Mistagogia*.

Totodată am încercat să oferim și un nou plan (4.) al acestei scrieri oarecum diferit și mai extins decât cel elaborat de Balthasar în 1961. Cu toate acestea planul este provizoriu deoarece nu avem încă ediția critică a acestei scrieri și nu putem ști exact care este ordinea corectă a capitolelor. Pentru a suplini acest inconvenient am alcătuit și o împărțire (5.) a capitolelor. Această diviziune a fost realizată pe de o parte dintr-o perspectivă analitică (5.1.), urmărind clasificarea capitolelor pe domeniile clasice ale cercetării: filozofice (5.1.1.), dogmatice (5.1.2.), economice/evangelice (5.1.3.), biblice (5.1.4.), ascetice/morale (5.1.5.), mistice (5.1.6.) și gnoseologice (5.1.7.) Pe de altă parte, din perspectiva tematică (5.2.) aceleași capitole s-au reconfigurat în următoarea împărțire: antropologice (5.2.1.), timp și eon (5.2.2.), „*exaiphnēs*” (5.2.3.), Sabat (5.2.4.), Sinai (5.2.5.), Tabor (5.2.6.), Pământul Făgăduinței (5.2.7.), Sfânta Scriptură (5.2.8.), topologia mistică (5.2.9.), numirile divine (5.2.10), eshatologice (5.2.11).

(6.) Incinta gândirii maximiene

Cu acest capitol intrăm în analizat propriu-zisă a temei anunțate. Ca prim pas al argumentului teologic oferim aici o discuție privind ontologia gândirii maximiene. Acest plan al gândirii bizantine este supus la patru abordări diferite. Astfel, cele patru subcapitole urmează structura propusă de sfântul Maxim în *Mistagogia* sa, care la rândul ei urmează cele patru principii ale creștinismului (Dumnezeu, omul, lumea și Scriptura) despre care vorbește Origen în *Peri Archon*. De data aceasta în centrul analizei nu mai este edificiul bisericii ci gândirea teologică și principalele ei coordonate. Primul subcapitol (6.1.) prezintă învățătura despre Dumnezeu. În această privință gândirea teologică trebuie să păstreze echilibrul între apofatism și catafatism, ființa lui Dumnezeu și energiile Sale necreate, teologie și economie divină. Sunt analizate aici cele două prologuri ale *Centuriilor*. Primul prolog (6.1.2.) reprezintă un rezumat al criticii antiorigeniste pe care Maxim a dezvoltat-o în mod indirect în mai multe scrieri. Sub forma așa-numitelor „contra-motive” (Gegenmotive), este derulat aici argumentul mișcării creației către Dumnezeu. Creația este în mod esențial determinată de categoriile spațiului, temporalității și

relației. Al doilea subcapitol (6.2.) analizează pe scurt concepția despre lume/cosmos așa cum reiese din cap. 3 al *Mistagogiei* și din câteva alte texte. În subcapitolul al treilea (6.3.) am identificat și analizat rezumatul de antropologiei teologice pe care îl oferă aceste texte. Într-adevăr, sunt prezentate aici toate temele principale ale antropologiei: crearea omului „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu”, libertatea, unirea cu Dumnezeu, îndumnezeirea, epectaza etc. Al patrulea subcapitol (6.4.) analizează învățătura despre Sfânta Scriptură așa cum reiese din această scriere și din textele în care găsim afirmații similare. Prin urmare, acest capitol propune în primul rând *abordarea congenială* a opere maximiene și, prin extensie, a literaturii patristice. Adevărata bogăție a literaturii ascetice și mistice și relevanța ei pentru epoca noastră vine numai când pe lângă rigorile cercetării academice aplicăm autorilor cercetați propriile structuri, singurele la care ansamblul operei lor rezonază în mod integral. În al doilea rând, vedem că în această scriere sfântul Maxim condensează principalele elemente care definesc viziunea sa teologică și locul lui în tradiția teologiei creștine răsăritene.

(7.) Orizontul actului teologisirii: Misterul lui Hristos

Simetric față de capitolul anterior dedicat ontologiei gândirii maximiene, am încercat în acest capitol să oferim conținutul central din punct de vedere „fenomenologic” al gândirii sale. În prima secțiune (7.1.) am descris misterul central al creștinismului care este întruparea Fiului lui Dumnezeu. A doua secțiune se ocupă de lista de mistere generale pe care Maxim le analizează în *Comentariul al Rugăciunea domnească*. Aceste mistere generale sunt următoarele: învățătura despre Dumnezeu, înfierea, egalitatea în cinstită cu îngerii, participarea, unificarea firii omenești, înlăturarea legii păcatului și înnoirea firii omenești, destituirea răului.

În centrul acestei gândirii se află misterul central al întrupării Fiului lui Dumnezeu și al îndumnezeirii omului. Cele două părți ale aceluiași mister care exprimă sfatul veșnic al Sfintei Treimi cu privire la creație și omenire sunt puse într-o relație de reciprocitate paradigmatică. Fiind încadrate de această relație ele vorbesc în primul rând despre caracterul holistic atât al întrupării și îndumnezeirii, cât și de caracterul holistic al gândirii teologice. Gândirea teologică în viziunea spiritualității răsăritene trebuie să aibă o viziune integrală asupra cosmosului, omului, Scripturii și învățăturii despre Dumnezeu.

În al doilea rând acest capitol arată că în centrul gândirii maximiene se află noțiunea de mister. Misterul nu este o simplă idee pe care definițiile logice o pot epuiza, și nici o nebuloasă a gândirii în care sunt permise toate alegorizările și dezvoltările iraționale. Dimpotrivă misterul în concepția creștină este sinteza perfectă între raționalitate și deschiderea infinită pe care revelația unui Dumnezeu transcendent o aduce lumii create de El. În al treilea rând, misterul constituie forma participativă a cunoașterii. Iar teologia înțeleasă ca împărtășire de energiile necreate ale lui Dumnezeu devine o inițiere în mister, o *mistagogie*.

(8.) Natura contemplativă a teologisirii

În centrul argumentului acestei teze stă capitolul despre natura actului teologisirii. În concepția spiritualității ortodoxe teologisirea are un caracter esențial contemplativ. Această definiție implică din start faptul că actul de a face teologie presupune purificarea de patimi și iluminarea sufletului cu rațiunile/logoi divine. În plus, natura contemplativă este în strânsă legătură cu faptul că adevărurile teologice revelate sunt de fapt mistere care presupun o cunoaștere participativă, o inițiere și posibilitatea unei adânciri potențial infinite în bogăția de sensuri a acestor mistere.

Acest capitol debutează cu o analiză a principalelor afirmații ale sfântului Maxim despre actul cognitiv (8.1.). Actul cognitiv ține de caracterul creat al ființei umane. Fiind alcătuit din subiect, obiect și relația cognitivă dintre cei doi termeni, acest act este unul compus. Ca atare nu poate ajunge la cunoașterea directă a ființei lui Dumnezeu care este mai presus de toate categoriile ontologice și cognitive. Cu toate acestea, actul cognitiv și discursul teologic care îl însoțește are în gândirea creștină o structură foarte bine definită. În subcapitolul „*exaiphnēs*” (8.2.) am analizat caracterul ei gratuit și spontan. Cunoașterea teologică se oferă în mod neașteptat, presupunând totuși purificarea ascetică și efortul contemplativ îndreptat spre rațiunile creației și Sfinte Scripturi.

Pe parcursul actului cognitiv și teologisitor există și anumite pericole și derapaje pe care le-am analizat în subcapitolul dedicat „patologiei gnozei” (8.3.). În această secțiunea am putut reconstitui de asemenea câteva elemente ale *paidei*-ei monahale și am emis câteva supoziții legate de mediul monahal în care intervin derapajele cunoașterii și gândirii contemplative. Acest capitol se încheie cu explicarea formulei pauline „minteia lui Hristos.” Am identificat aici formula biblică pentru

facultatea teologhisitoare a creștinului. Aceasta are un dublu caracter harismatic și teandric. Altfel spus capacitatea de a teologhisi este o harismă specială care presupune din partea omului o conlucrare cu harul dumnezeiesc.

(9.) Tipologia mistică a temporalității

Penultimul capitol al acestei cercetări este dedicat textelor în care regăsim dezvoltate înțelegerea tipologică a celor două categorii aristotelice pe care le folosește îndeosebi sfântul Maxim. Temporalitatea și spațialitatea sunt aici prilejul de a-și dezvolta învățătura mistică despre participarea omului la energiile necreate ale lui Dumnezeu. Într-un mod mistic el participă chiar la narațiunea economiei divine relatată în Vechiul Testament, aceasta din urmă fiind cadrul explicativ în care își găsește coerența. Pe de o parte vorbim aici despre tipologia temporalității dezvoltată în capitolele despre Sabat, circumcizie, seceriș, cele trei zile. Pe de altă parte aceasta este strâns întrepătrunsă cu tipologia spațialității în care regăsim temele Sinaiului, Țării Sfinte, Taborului, Carmelului. În modul în care le-am analizat pe acestea ne-am distanțat oarecum de abordarea pe care o face Balthasar pentru care acestea toate sunt simplul suport biblic de a susține mecanismul metafizic de transcendere a lumii și de trecere (*diabasis*) la Dumnezeu. Socotim că gândirea sfântului Maxim este mult mai complexă și, în acest caz, atentă la rezonanțele liturgice și teofanice ale acestor teme. Din această perspectivă participarea creștinului la economia mântuirii se petrece pe toate cele trei planuri: istoric, eclezia/liturgic și interior, toate aceste tipologii însumând o veritabilă explicație mistică a vieții duhovnicești prin nesfârșitele modulații spațio-temporale.

(10.) Economia evanghelică a misticii

Ultimul capitol al tezei tratează tema prelungirii economiei evanghelice a lui Hristos în viața fiecărui creștin. Înțelegem prin asta, într-un mod mai accentuat decât o face Balthasar, desfășurarea la nivel personal/interior a lucrării de mântuire. Ceea ce explică aceste capitole este nu atât „modul evanghelic de transcendere” a lumii, cât mai ales „viața în Hristos” cu nesfârșita împletire dialectică între lucrarea restauratoare a Logosului și conlucrarea omului desfășurată în parcursul duhovnicesc ascetic și contemplativ.

Pe de o parte am analizat textele care urmăresc îndeaproape atât desfășurarea cronologică a dramei evanghelice, cât și tipologia specială pe care o oferă fiecare din

personajele prezente în relatările evanghelice. Credem că acest mod de a înțelege viața mistică vorbește mai degrabă în sprijinul celebrei afirmații pauline: „M-am răstignit împreună cu Hristos; și nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine. Și viața de acum, în trup, o trăiesc în credința în Fiul lui Dumnezeu, Care m-a iubit și S-a dat pe Sine însuși pentru mine” (*Gal 2, 20*). Pe de altă parte, am argumentat în această teză faptul că acesta este narațiunea principală pe care trebuie să o folosească teologia în orice desfășurare discursivă a ei. Teologia ortodoxă nu poate porni nici de la un sistem metafizic, nici de la o schemă morală, ci eminate de la narațiunea evanghelică. Întrucât aceasta din urmă constituie și linia cultului liturgic, numai așa se poate face coordonarea tipului de teologie academic cu discursul exegetic practicat în Biserică în cadrul Liturghiei euharistice.

(11.) Concluzii.

Având în vedere cele enunțate, putem puncta cu titlul retrospectiv și prospectiv principalele contribuții aduse de această cercetare și, mai ales, lucrurile ulterioare care rămân de analizat. Astfel din punct de vedere retrospectiv:

- Am alcătuit în mod inedit un tip de argument *congenial* pe care-l socotim mult mai adecvat cercetării literaturii spiritualității răsăritene.
- Acest mod de a înțelege actul teologisirii în viziunea sfântului Maxim l-am abordat dintr-o perspectivă ontologică și una fenomenologică, în care cea dintâi este desfășurată în cele patru principii origeniene (nu origeniste!) ale învățaturii despre Dumnezeu, lume, om și Scriptură, iar cea de-a doua explică centralitatea misterelor reciproce ale întrupării Logosului și îndumnezeirii omului.
- Am identificat în natura teologisirii creștine componenta contemplativă care însumează toate exigențele și modul de a vedea revelația concentrată în formula *nous theōretikos*; care explică sintagma paulină „mintea lui Hristos” (*1 Co 2, 16*); care în funcție de modul în care este folosită desfășoară o întreagă patologie; și care este facultatea harismatică a teologisirii.
- Am analizat dintr-o altă perspectivă decât Hans Urs von Balthasar tema economiei mistice pe care Hristos o lucrează în sufletul fiecărui credincios. Această temă permite teologiei creștine să țină o mai strânsă legătură cu Evanghelia și mai ales cu modul liturgic de lectură și explicare a ei.

Din punctul de vedere prospectiv al direcțiilor pe care le deschide această cercetare, dar și a restanțelor pe care nu le-a putut acoperi putem afirma următoarele:

- Este necesară o tratare aprofundată a paralelelor tematice și textuale între aceste *Centurii* și ansamblul operei sfântului Maxim. Această analiză poate duce la o datare mai exactă și o încadrare a acestora în perioada de elaborare celorlalte mari lucrări (*Ambigua, Mistagogia, Răspunsurile către Talasie*).
- Rămâne de reanalizat în lumina ultimelor cercetări relația cu teologia și chiar cu textele lui Origen, din alt punct de vedere decât cel propus de Balthasar.
- Așteptăm apariția ediției critice a *Centuriilor teologice și economice* pentru a vedea dacă aceasta este ordinea și conținutul exact al capitolelor și dacă tradiția manuscrisă nu rezervă unele surprize unei analize atente.
- O privire mai amplă asupra operei maximiene poate aduce nuanțe suplimentare pentru tema naturii teologhisirii creștine și a modului în care se desfășoară ea în funcție de fiecare gen literar abordat de sfântul Maxim.
- Tema centrală a economiei interioare a Logosului în viața fiecărui creștin abia dacă a fost atinsă aici. Este necesară, deci, o cercetare specială asupra acesteia și mai ales a locului ei în tradiția spiritualității creștine.
- În ultimul rând, rămâne de făcut o extinsă cercetare a destinului teologic pe care l-au avut aceste capitole în îndelungata istorie a teologiei bizantine și a modului în care au fost acestea receptate.